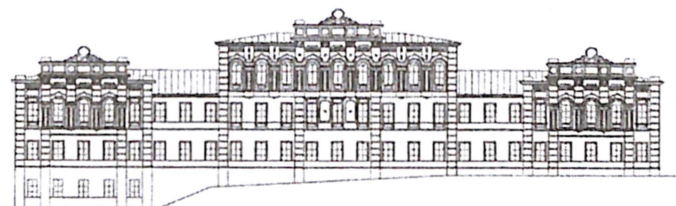

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Вісник

Харківської державної
академії культури

Збірник наукових праць

Випуск 9

Харків – ХДАК
2002

14. Гиренко Ю.С. Сталин – Тито. – М., 1991.
15. Каверзнев А. Черчилль со Сталиным делили добычу... // Комс. правда. – 1992. – 23 янв.
16. Иванов Р.Ф. Сталин и союзники: 1941-1945. – Смоленск, 2000.
17. Фалин В.М. Второй фронт: Антигитлеровская коалиция: конфликт интересов. – М., 2000.
18. Потрашков С.В. До питання про розподіл Балкан на «сфери впливу» між СРСР та Великобританією у 1944 році // Питання нової та новітньої історії. – К., 1994. – Вип. 40.

Надійшла до редколегії 19.12.2001 р.

УДК 002.2+165.75

В.А. МАРКОВА

КНИГА В ПОСТСТРУКТУРАЛІСТСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Розкриваються погляди теоретиків постструктуралізму на феномен книги. Досліджується постструктуралістський дискурс як філософське підрунтя тих процесів, що мають місце в зміні форм комунікації.

Проголошений занепад «Гутенбергової галактики» (М. Маклюен), «кінця книги» (Ж. Дерріда) бентежить усіх, для кого цінною є саме ця форма збереження та передачі інформації, що визначила обличчя західної культури і стала її символом. І хоча тенденції сучасної книжкової індустрії ще не провіщають катастрофи, але успіхи останніх років у розвитку нових інформаційних технологій роблять реальним заміну традиційної форми книги її електронним варіантом. Тому все частіше й частіше у фахових виданнях з'являються матеріали з тривожними роздумами про долю книги в епоху п'ятої інформаційної революції, обличчя якої визначає вже не вона, а електронний носій інформації. Не втішає й спроба подати зміни форми книги як закономірний результат її розвитку (а за свою багатотисячолітню історію вона мала їх немало), що не порушує її суттєвих функцій як інструменту комунікації. Стає очевидним, що традиційний інструментарій дисциплін книгознавчого циклу не спроможний дати відповіді на такі життєво важливі питання, оскільки в даному разі мова йде про глобальні зрушення визначальних підвалин західної культури, і тому розгляд феномена книги є можливим лише в широкому культурологічному контексті.

Культурологія – це наука, що формується на межі соціального та гуманітарного знання про людину та суспільство й вивчає культуру як цілісність. Культурологія має справу не з культурою взагалі, а з різноманітністю типів культур. Культурологічний підхід передбачає розгляд явищ крізь призму певного типу культури. При застосуванні культурологічного підходу до рецепції феномена книги ми будемо виходити з того, що тип культури визначає модель письма та

читання, які у свою чергу впливають на форму подання тексту.

Однією з можливостей зрозуміти, які саме процеси характерні для сучасної культури, є звернення до філософської рефлексії сучасності, припускаючи, що в ній відображаються інтенції нашого часу.

Особливої уваги феномену книги приділяє постструктуралізм, один із найвпливовіших напрямків у гуманітарній думці другої половини ХХ ст. Постструктуралізм являє собою міждисциплінарну течію в сучасній культурі, яка досліджує літературознавство, філософію, лінгвістику, психологію, теологію, історію, мистецтвознавство та інші галузі гуманітарного знання. Але вихідним моментом, що дозволяє об'єднувати такі різнорідні дисципліни в єдине дослідницьке поле, є критика «західної метафізики», значення якої в прагненні знайти в усьому порядку та сенс. Йому постструктуралізм протиставляє «ігровий початок» (Ж. Дерріда), множинність сенсів, сенс як «процес виробництва сенсу» (Ю. Кристева)¹.

Так, одна з найвпливовіших фігур постструктуралізму, Жак Дерріда², вважає головним «гріхом» західної культури – її опору на «метафізику присутності», яка є привілеєм теперішнього часу, «панування «нині», що знайшло вираження в установці на логоцентризм, що продовжується ще з часів Платона, як більш близького до сенсу. У роздумах про природу знака, у вирішенні вічної дилеми взаємовідносин слів та речей, означаючого та означуваного західна філософська традиція, за думкою Дерріда, спиралася на ідеал усного слова, бо саме воно здатне забезпечити спів-присутність голосу та думки, голосу та ідеального сенсу, голосу та буття, а також «само-присутність», бо голос невідокремлений від тіла. Означаюче – слова, звуки, які завжди вказують на дещо потойбічне у відношенні до мови, і означаване – речі, образи, ідеї, поняття, утворюють знак. Будь-яка бінарна структура завжди має центр. У даному разі центром є потойбічне, що забезпечує істину та сенс. А тому західна метафізика з її теологічними підвалинами спиралася на репрезентацію сенсу в мові, по відношенню до якої письмо виконувало вторинну функцію, спрямовану лише на технічне обслуговування мови. «Знак і божество народилися в одному і тому ж місці в один і той же час. Епоха знака за своєю суттю теологічна» [2, с. 133]. Постструктуралізм, що виник в часи, коли «Бог умер» (Ф. Ніцше) і «букви вже не вогняні письмена в небі» (Ж. Дерріда), уже не вірить в будь-яку можливість єдиного сенсу, а тому Дерріда виступив з децентрацією даної опозиції і проголосив примат письма. Слід зазначити, що в даному разі мова йде не про письмо як механізм фіксації усного мовлення, а як про умову мовлення, деяку культурну «текстуальність мислення», через яку самовідтворюється свідомість людини. Зазначений міфологічний континуум відходить у глибину віків і губиться в нескінченності, а тому знайти первісність неможливо. Тобто письмо виконує у Дерріда функцію потойбічного, але на відміну від поглядів західної метафізики воно принципово не доступне. У протилежність «трансцендентному означуваному», що несе в собі єдину істину та сенс, письмо Дерріда – це «слід», тобто загальна форма неаявності, усунення. «Слід є

фактично абсолютним (першо)початком сенсу взагалі. А це знову й знову означає, що абсолютного (першо)початку сенсу взагалі не існує» [2, с. 193]. З «трансцендентним означуванням» Дерріда пов'яже ідею Книги. В одній із своїх найважливіших праць, «Про граматологію», він приводить низку висловлювань на тему «божественної книги», що належать раби Єлеазару, Галилею, Декарту, Ясперсу та ін., в яких Книга виступає метафорою раз і назавжди усталеного сенсу, вибитого й закарбованого як на небесах, так і в серці людському. Тлумачення даної метафори змінювалося од віку до віку, на зміну Книзі Бога прийшла Книга Природи, а потім й Книга серця людського, але незмінною залишалася установка на її тотальність. Людина повинна «постійно звертатися до того «голосу природи», «священного голосу природи», що є злитим з божественним записом та розпорядженням,... розмовляти з ним, вести діалог» [2, с. 133]. Священне письмо завжди «схоплене», «охоплене», поміщене в замкнений простір, і таким простором є Книга. «Сама ідея книги – це ідея цілісності (кінцевої чи нескінченної) означуваного» [2, с. 133].

Важливе місце в концепції Дерріда посідає також ідея нелінійного письма. Він вважає, спираючись на дослідника архаїчних культур Аеруа-Гурона, що найдавніша форма письма («міфограма») мала нелінійний характер, але з часом була замінена лінійною, як тою, що була структурно співвіднесена з можливостями економіки, техніки та ідеології. Для Дерріда лінійне письмо – це символ історичності часу, тобто безперервний рух за прямою лінією чи за колом, а саме, все те, в чому розчарувалося ХХ ст. У чиннику лінійності та його втіленні – Книзі, Дерріда бачить насилля над нелінійністю процесу мислення. Книга – засіб донести інформацію, що вже існує, сама її форма передбачає раніше сконструйований сенс, де зміст являє собою чітку ієрархію. Постмодерністська свідомість не визнає ніяких ієрархій, а тому ідеї Книги Дерріда протиставляє ідею Тексту. «Відокремивши текст від книги, можна сказати, що руйнування книги, яка зараз сповіщає про себе в усіх галузях, оголоє поверхню тексту» [2, с. 133]. Поняття тексту Дерріда та інші представники постструктуралізму поширюють на весь універсум культури, а зрештою й на весь світ, що сприймається ними як нескінченний, безмежний текст. Таке установлення пов'язане з ідеєю паномовного характеру мислення, що ґрунтується на ототожненні людської свідомості з письмовим текстом як єдиним можливим засобом її репрезентації. У такій текстуалізованій дійсності межі окремих текстів стираються, тексти гілляться та перехрещуються поміж собою, утворюючи безосібне поле цитатій. Для визначення даного явища Ю. Кристева запропонувала поняття «інтертекстуальність». Таким чином, вся людська культура розглядається та прочитується як один інтертекст.

Один з авторитетних представників постструктуралізму, Ролан Барт, розглядає взаємовідносини тексту та твору як наступні дихотомії: рухливе/ застигнуте, відкрите/ замкнене, множинність сенсів/ єдиний сенс, автор/ скриптор,

мережа/ організм, предмет виконання/ предмет споживання, насолода/ задоволення [1]. Однією з ключових ідей Барта є усунення авторської суб'єктивності, «смерть автора», що базується на тому, щоб «поставити саму мову на місце того, кого вважають її власником», а тому «текст являє собою не лінійний ланцюг слів, що виражає єдиний, ніби теологічний сенс («повідомлення» Автора-Бога), але багатомірний простір, де сполучаються і сперечаються один з одним різні види письма, жоден з яких не є вихідним; текст зіткано з цитат, що відсилають до тисячі культурних джерел» [1, с. 388]. Цілісна ж сутність письма фокусується в іншому місці, і цим місцем є читач – «той простір, де закарбовуються всі до єдиної цитати, з яких складається письмо; текст набуває єдності не в походженні своєму, а в призначенні, тільки призначення – це не особиста адреса; читач – це людина без історії, без біографії, без психології, він лише дехто, який зводить разом усі ті штрихи, що утворюють письмовий текст» [1, с. 391]. Тобто на місці «Автора-Бога» виникає фігура «Читача-Бога».

З рішучою критикою автора як творця твору виступив ще один видатний мислитель сучасності Мішель Фуко. Але він не поділяє позиції Дерріда та Барта з їх установкою на панмовне мислення і вбачає зв'язок мови з історичним та соціальним середовищем, він вважає, що «автор – ідеологічна фігура, за допомогою якої маркується спосіб поширення сенсу» [5, с. 159].

У своїх працях Фуко виступає насамперед як історик, що кардинально переглядає традиційні установки в розгляді історії як єдиного процесу, ставить питання про «переривчастість», «розрив», «поріг». Методологічно спирається на опис історії як дискурсивної практики, і у спробі вичленити одиницю дискурсу дійшов висновку щодо необхідності руйнування сталих концептів переривчатості: книги та твору. Він доводить, що матеріальна індивідуалізація книги, її речовинність, просторова обмеженість не забезпечують їй дискурсивної єдності. «Межі книги ніколи не окреслені досить статечно: в її назві, в першому та останньому рядках, у внутрішній конфігурації і у формах, що відокремлюють її, міститься система посилань на інші книги, інші тексти і фрази, які й утворюють вузли мовної мережі... книга не вкладається в маленький паралелепіпед, який начебто містить її в собі; єдність книги, отже, мінлива та відносна» [4, с. 25]. Таким чином, книга у Фуко уподібнюється до тексту.

Російський філософ В. Подорога, розглядаючи проблему вираження та смислу з постструктуралістських позицій, зосередився й на проблемі твору та тексту. Матеріалом для аналізу комунікативних стратегій взяті твори Керкегора, Ніцше та Хайдеггера, які, на думку Подороги, знаходяться на «переході» від закритості класичного твору до відкритості Тексту. Своє завдання Подорога вбачає в локалізації цих «переходів». Текст з великої літери являє собою «універсальну світову рамку», «він поглинає реальність світу», він «завжди вже є». Він постулює «відкритість, акумулятивність, нейтральність, зовнішність» реальності, що розуміється як Текст. Але така тотальність Тексту-Світу не дає розумін-

ня індивідуальних форм філософствування. Тому для поновлення комунікативного виміру необхідним є звернення до категорії твору. «Комунікативна форма твору стає відкритою, орієнтованою на текст завдяки процедурам читання та письма. Твір стає твором, коли вступає в істинний час свого існування, час теперішнього... коли ми читаємо, саме в цю мить починає існувати твір, але існувати як текст (причому, з маленької літери)... Природно, що читається не Текст, а саме тексти, конкретні та індивідуальні, а тому всякий акт читання та письма отримує свої обмеження за допомогою кривої твору, що відділяє текст від Тексту» [3, с. 216-217].

Можно помітити, що зазначені концепти постструктуралізму є тими філософськими підвалинами, на яких базується світ електронних комунікацій. Пануючою формою організації інформації в цьому світі є гіпертекст. Згідно з визначенням, яке подано на сайті «Електронний лабіринт», кращому з сайтів, присвяченому гіпертексту, – гіпертекст являє собою інформацію у вигляді пов'язаної мережі гнізд, в яких читач владний прокладати шлях нелінійним чином. Гіпертекст припускає численність авторів, розмивання функцій автора та читача, розширення роботи з нечіткими межами та множинність шляхів читання. Тобто в гіпертексті повною мірою втілені ідеї постструктуралізму, і це є не випадковим, оскільки зазначені процеси відбуваються в одному культурному просторі. Робота з гіпертекстами для нас, звиклих мати справу з книжковою структурою організації матеріалу, пов'язана з багатьма питаннями, такими як цитування (де в гіпертексті сторінки?), збереження (як зберігати текст, що уходить посиланнями в нескінченний мережевий простір?). Відповіді ж на поставленні питання містяться в проблемі співвідношення книги та тексту, книги та твору, які саме і розглядаються в постструктуралістському дискурсі, а тому звернення до зазначених концептів є надто важливим.

ПРИМІТКИ

¹ Через проблематичність викладення суті концепцій представників постструктуралізму з-за обмеженість обсягу публікації автор статті зупиняється лише на тих місцях, що безпосередньо пов'язані із заявленою тематикою. Докладно див.: Автономова Н.С. *Философские проблемы структурного анализа в гуманитарных науках.* – М., 1977; Филиппов Л.И. *Грамматология Жака Деррида* // *Вопр. философии.* – 1978. – № 1; *Французская философия сегодня: Анализ немарксистских концепций.* М., 1989; Вайнштейн О.Б. *Деррида и Платон: Деконструкция логоса* // *Arbog mundi: Мировое древо.* – 1992. – № 1. – С. 50 – 72; Субботин М.М. *Теория и практика нелинейного письма* // *Вопр. философии.* – 1993. – № 3; Ильин И. *Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм.* – М., 1996; *Интенциональность и текстуальность: Философская мысль Франции XX века.* – Томск, 1998.

² Концепція Ж.Дерріда викладена з використанням таких видань: Дерріда Ж. *Позиції: Бесіди з Анрі Ронсом, Юлією Кристєвою, Жаном-Луї Удбіном, Гі Скарнетта.* – К., 1994. – 158 с.; Дерріда Ж. *О грамматологии.* – М.: Ad Marginem, 2000. – 511 с.; Дерріда Ж. *Письмо и различие.* – М.: Академ. Поэкт, 2000. – 495 с.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989.
2. Деррида Ж. О грамматологии. – М.: Ad Marginem, 2000.
3. Подорога В. Выражение и смысл: Ландшафтные миры философии: Серен Киркегор, Фридрих Ницше, Мартин Хайдеггер, Марсель Пруст, Франц Кафка. – М.: Ad Marginem, 1995.
4. Фуко М. Археология знаний. – К.: Ника-Центр, 1996.
5. *Textual strategies: Perspectives in post-structuralism.* – L., 1980.

Надійшла до редколегії 29.01.2002 р.

УДК 7.038.6.011.22

З.І. АЛФЬОРОВА
NEW AGE, «НОВА КАРТИНА СВІТУ» І ПРАКТИКА
«ЗМІНЕНОЇ СВІДОМОСТІ» ХІПІ

Аналізуються New Age – синкретичний соціофілософський рух кінця 70-х років, та його вплив на практику молодіжної субкультури хіпі.

Розвиток техногенної цивілізації позначився кризами, найпотужніша з яких відбулася наприкінці першого етапу в 1973-1979 рр.

За своїми масштабами криза 1973-1979 рр. перевершувала всі попередні. Вона почалася у США, Великій Британії та ФРН і охопила практично всі розвинені капіталістичні країни. Основна її ознака – синхронність, котра пояснювалася динамічними змінами в розвитку виробничих сил, зростанням інтернаціоналізації виробництва, поглибленням міжнародного розподілу праці та спеціалізації. Саме завдяки останньому виникла подібність техніко-економічного рівня розвинених країн і велика взаємозалежність національних економік. Втрати від кризи лише в США становили 400 млрд. доларів. Безробіття зросло більше ніж удвічі – до 9 % працездатного населення. Аналогічні процеси відбувалися і в європейських країнах [1].

У 70-ті рр. західне функціонально-диференційоване суспільство почало переструктурування не тільки в соціальному, але й в соціально-економічному аспектах. Не промислово-економічна сфера зі спектром професій матеріального виробництва, а сфера послуг, враховуючи менеджерські, фінансово-банківські, інформаційно-аналітичні та освітні спеціалізації, стає найважливішою сферою, яка моделює майбутній розвиток цього суспільства.

У США та Західній Європі ці 70-ті рр. характеризуються виникненням різновекторних ідеологічних та соціально-політичних течій, рухів, вплив яких на свідомість суспільства мала подолати негативні наслідки цивілізаційної кризи.

Фаза несталості у формуванні техногенної цивілізації відбилася на суспільній свідомості населення цих країн і зумовила різновекторні суспільні та соціо-